

NEJSTARŠÍ MAPA VE SBÍRKÁCH VĚDECKÉ KNIHOVNY V OLOMOUCI

Jiří Glonek

VKOL uchovává ve svých sbírkách opomenutý skvost středověké kartografie, nacházející se na území České republiky. Jde o tzv. kruhovou mapu světa rámcově datovanou v doposud jediné zapadlé studii, která se mapě kdy věnovala, do 15. století. Jak si ukážeme níže, tak se jinak záslužná studie Antona Mayera z roku 1932 nevyvarovala některých omylů. Pokusme se tedy po zhruba 75 letech o doplnění a korekci jeho vývodů, neboť si to tento přinejmenším český unikát zaslouží.

Evropské středověké mapy se všeobecně dělí na mapy trojího druhu: tzv. mapy mappaemundi (singulár mappamundi), portolánové mapy a podrobné mapy jednotlivých území. Nás budou přednostně zajímat mapy řazené do kategorie mappaemundi, které se dále tradičně člení na mapy pásmové, tzv. Beatovy a konečně kruhové mapy.

Kruhové mapy, též T mapy či oikumenické mapy (často se používá zkratka T-O mapy), graficky vyjadřují představu o zemském povrchu na základě definice sv. Izidora Sevillského (560–636), mimo jiné přední geografické autority středověku. Podle něho lze Zemi přirovnat ke kolu, které ze všech stran obklopuje oceán.¹ Pevniny pak od sebe odděluje Středozemní moře a řeky Don (Tanais) a Nil, jež vytvářejí podobu písmene T. Impozantními představiteli kruhových map jsou ve vrcholném středověku především tzv. ebstorfská² a herefordská³ mapa. U nás po-

¹ Představa o Zemi obkroužené oceánem se traduje již od dob Homéra. Viz HARLEY J. B. – WOODWARD, David: *The History of Cartography - volume one. Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean*. Chicago 1987, s. 328.

² Autorem **ebstorfské mapy** z roku 1234 (ale možná už 1214) mohl být Angličan Gervasius Stilbury, který byl v letech 1223–1234 proboštem kláštera v *Ebstorfu u Hannoveru*. Mapa byla oltářním obrazem o průměru 356 cm, sešitým z 30 (32) pergamenových listů, v jehož středu byl *Jeruzalém*. Při bombardování *Hannoveru*, kde byla uložena, však roku 1943 shořela. O *Moravě* je tu více údajů než o Čechách. Je zde uveden název Morania, zakreslena i řeka Morava. Podle hamburské církevní kroniky Adama Brémského z r. 1072 je tu uvedeno, že *Labe* a *Odra* pramení nedaleko sebe na zalesněných svazích moravských, že však tečou opačným směrem – *Odra* se obrací k severu a *Labe* k západu a vtéká do *britského oceánu*. O obyvatelích tu čteme, že *Moravané* jsou kmeny slovanskými na východ od *Boemů* a že mají na jedné straně v sousedství *Pomořance* a *Poláky* a na druhé straně *Uhry* a nejukrutnější kmen *Pečeněhů*, kteří se žijí lidským masem. Viz <http://www.geogr.muni.cz/ucebnice/dejiny/>

³ **Herefordská mapa** je menší než ebstorfská – má průměr 132 cm. Byla také oltářním obrazem a vznikla kolem roku 1280 jako dílo Richarda z Haldinghamu a Laffordu. Ve středu herefordské mapy je zobrazen Kristus při posledním soudu, na mapě najdeme babilónskou věž, obraz ráje,

tom česká mapa světa z 15. stol., která se stala součástí kroniky Vavřince z Březové (1370–1434).

Podle Roubíka⁴ se kruhové (světové) mapy z 15. století na našem území dochovaly již pouze v Praze. Těmto pražským exemplářům, které přechovává knihovna Metropolitní kapituly u sv. Víta, se opět věnoval Anton Mayer.⁵ Je podstatné, že všechny tyto mapy jsou hrubě schematické, stejně jako mapa v kronice Vavřince z Březové. Tzv. olomoucká kruhová mapa nejen proto nabývá v ČR na unikátnosti.

Samotná mapa je ukryta v nenápadném konvolutu M I 155 o rozměrech 22,5×15 cm, který na 695 foliích obsahuje 27 různorodých náboženských traktátů,⁶ které pravděpodobně nemají s vlastní mapou žádnou spojitost. Všechny traktáty vzniklé v rozdílné době a na rozdílných místech časově spadají do 2. poloviny 15. století.⁷ K jejich zcelení do podoby jednoho svazku došlo asi někdy po roce 1485 (viz níže), kdy byly svázány do pozdně gotické (či raně renesanční) knižní vazby, kterou tvoří dřevěné desky potažené hnědou kůží poměrně bohatě zdobenou ornamentálními a rostlinnými slepotiskovými vzory. Vše dotváří dvě lehce zdobené spony a bílá ořízka. Hřbet knihy je přetřen bílou barvou s černě vepsaným textem (zkratkovité bibliografické údaje) a papírovým štítkem se starou signaturou (g 9).

archy Noemovy atd. Vyznačuje se nejpodivnějším symbolismem, kde se prolínají mořské panny, jednorožci, draci s opicemi, velrybami a lvy. Ještě podivnější jsou bezhlaví muži s očima na hrudi, čtyřlísti Etiopové a další nestvůry v řadě obrázků na africkém pobřeží. V jednom rohu sedí postava s papežskou tiarou, která má asi představovat Julia Ceasara, jak dává písemný rozkaz nebo pověření třem filozofům k prozkoumání světa. Protože je to církevní mapa, je zde zastoupen ráj, vyhnání Adama a Evy, babylónská věž, apoštolové, satan odnášející zatracené i oblíbená představa, že *Jeruzalém* je centrem světa. Po stránce kartografické je herefordská mapa velmi primitivní, ukazuje hlubokou neznalost světa vůbec, ale i neznalost *Anglie* a *Skotska*, které by měl autor dobře znát. Na herefordskou mapu by se mělo pohlížet jako na literární památku, ve které je zachycen stav vědomostí ve 13. století. Mapa je uložena v *British Muzeu* v *Londýně*. Viz <http://www.geogr.muni.cz/ucebnice/dejiny/>

⁴ ROUBÍK, František: *Soupis map českých zemí*. Svazek 1. Praha 1951, s. 16–17.

⁵ MAYER, Anton: *Mittelalterliche Weltkarten aus Prag*. Kartographische Denkmäler der Sudetenländer V. Prag 1931.

⁶ Jednotlivý popis traktátů viz BOHÁČEK, Miroslav – ČÁDA, František: *Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der Wissenschaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz*. Köln (Weimar, Wien) 1994, s. 53–60. Autory jednotlivých pojednání jsou například významný dominikánský teolog Leonardus de Utino (též Leonardo Mattei von Udine; žil v letech 1400–1470), slavný františkánský kazatel Robertus Caracciolus de Licio (1425–1495), dominikán Johannes Nider (1380–1438), františkán Bartolomeus de Pisa (zemřel 1401), teolog Nicolaus de Dinkelsbühl (1360–1433) nebo františkánský kazatel sv. Bernardin Sienský – jeden ze čtyř sloupů observance, který byl svatořečen pouhý rok před založením brněnského konventu.

⁷ V textu jednotlivých rukopisných pojednání se objevují vročení z rozmezí let 1469–1479 (např. *In Grupk 1474; Explicit sermo s. Bernhardini 1479 in Glogovia* aj.). BOHÁČEK-ČÁDA, s. 53–60.

Na přední desce zmíněné vazby se mimo jiné objevuje i důležitý triagram ihs, přičemž horní část litery h je překřížena tak, že vytváří kříž. Triagram je zároveň obkroužen paprsky. Jde o jasně prokazatelný emblém tzv. bernardinského slunce se symbolem jména Ježíš,⁸ který šířil kazatel františkánské observance sv. Bernardin Sienský a který se stal oficiálním znakem františkánů. Tento vcelku nenápadný znak ostatně s jistotou prozrazuje původního majitele konvolutu, který dal výše uvedené teologické traktáty svázat do jednoho celku. Bližší určení majitele nám navíc usnadňuje vlastnický přípisek na foliu 3b: „*Conventus s. Bernardini extra Brunam*“. Jak známo, vznikl brněnský konvent Menších bratří s kostelem sv. Bernardina v souvislosti s horlivou misijní činností sv. Jana Kapistrána na konci roku 1451, kdy byl položen základní kámen.⁹

Ze všeho výše uvedeného tedy nepřímě vyplývá, že kruhová mapa se s velkou pravděpodobností do konvolutu dostala zásluhou právě brněnských Menších bratří – františkánů. Z jakého důvodu dnes již jen těžko zjistíme, protože logicky nabízená souvislost s obsahem konvolutu se nezdá být reálná.

Další možné hypotézy zásadně ovlivňuje její přesnější časové zařazení, neboť dosavadní nepřímé indicie rámcově naznačovaly její vznik ve 2. polovině 15. století. Nicméně její ztvárnění podle Boháčka–Čády prý v zásadě odpovídá představám a znalostem o světě z počátku 15. století.¹⁰ Bližší dataci by mohl mimo jiné usnadnit filigrán v podobě volské hlavy, z níž vertikálně (mezi rohy) vychází jednoduchý kříž. Pod volskou hlavou se zároveň nachází převrácená koruna. Zmíněný vodoznak o výšce 130 mm a šířce 35 mm se zachoval jak v levé části listu kvartového formátu, který tvoří zadní předsádku, tak i v pravé části listu přilepeném na zadní přidešti. Ten je ovšem zaplněn vlastní kresbou kruhové mapy světa. Mapa částečně přesahuje přes ohyb i do levé poloviny listu.

Díky avizovanému překrytí unikla pravá podoba filigránu i Antonu Mayerovi při jeho rozboru.¹¹ Na základě srovnání dochovaného filigránového motivu lze vročení zpřesnit na 70. až 80. léta 15. století (viz níže). Přičemž totožný typ filigránu s volskou hlavou je v celém konvolutu ojedinělý.

Ostatní filigrány zjištěné a popsané Stanislavem Petrem (viz příloha k soupisu Boháčka–Čády) spadají podle katalogů Piccarda, Briqueta aj. do časového rozmezí let 1443–1500, přičemž drtivá většina do 60. až 70. let 15. století. Můžeme-li se plně

⁸ Tento symbol později převzali a upravili (na majuskulní litery) členové Tovaryšstva Ježíšova.

⁹ Vliv Jana Kapistrána lze spatřit právě i v patroniciu konventu jeho zesnulému a velice záhy kanonizovanému příteli sv. Bernardinovi Sienskému. Blíže o brněnském konventu viz např. BUBEN, Milan M.: *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, III. díl, I. Svazek: Žebravé řády. Praha 2006, s. 265–267.

¹⁰ BOHÁČEK–ČÁDA, s. 60.

¹¹ MAYER, s. 3.

spolehnout na mezní rok 1500, který na základě Piccarda Stanislav Petr přiřazuje filigránu ve tvaru litery P (fol. 3–31, 43–49), pak ze všeho můžeme vyvodit logický závěr, že mapa nemohla vzniknout ještě před zmíněným datem. Celá konstrukce ovšem platí pouze za situace, že se zároveň ztotožníme s představou, že mapa nemohla být na zadním přیدهšti nakreslena před svázáním všech teologických pojednání.

Zde je důležité se rovněž zmínit o jednom z traktátů, který na rozdíl od zbývajících „kolegů“ není rukopisem, nýbrž prvotiskem. Navíc není uveden v Loudově, natož Schubertově soupisu. Jde o latinské dílo slavného františkánského kazatele Roberta Caracciola¹² *Sermones per Adventum Domini cum multis aliis inclusis sermocionanti peritiles famosissimi predicatoris magistri Roberti de Licio Italici, ordinis Minorum* vytisknuté Martinem Schottem ve Štrasburku kolem roku 1485.¹³ Tím pádem se nám při nabízené hypotéze zužuje manévrovací prostor mezi roky 1485–1500 (či krátce po něm). Ostatně tomu nasvědčuje i ona vazba konvolutu.

Nicméně je pravděpodobnější i jiná varianta, ke které se kloni i Anton Mayer. Samotná mapa nakreslená právě na list papíru s filigránem volské hlavy s křížem a korunou totiž mohla být na zadní přیدهšti vlepena až dodatečně. V tom případě by se naši jedinou pomůckou k alespoň rámcové dataci stal pouze zmiňovaný filigrán. Zmíněný Piccardův soupis (jeho elektronická podoba)¹⁴ uvádí celkem 24 záznamů s obdobnou filigránovou maskou. Jejich vřočení se pohybuje v rozmezí let 1476–1487. Pečlivým srovnáním je možné vyselektovat dvě masky, které jsou velmi podobné našemu případu. První Piccard přiřazuje k Vidni a roku 1484, druhý do Grossglogau (Hlohov) 1481. Posledně jmenovaná maska se skutečně nápadně shoduje s naším vodoznakem i rozměrově a to zejména v šířce masky (i šířce kříže), zatímco délkově (137 mm) je poněkud delší. Nicméně ze všech uvedených filigránů je hlohovský nejvíce podobný.¹⁵

Pojďme se nyní podívat blíže na obsahovou stránku olomouckého exempláře. Průměr skvěle zachovalé kolorované mapy činí asi 15 cm, přičemž list disponuje rozměry 213×150 mm. Rukopisná mapa je rozličně kolorována. Veškeré vodstvo (řeky a moře) je zakresleno modře s výjimkou Rudého moře, které je skutečně ztvárněno červeně, což je u mappaemundi poměrně obvyklé. Červeně jsou zaznačeny i jednotlivé „státní“ celky často doprovázené symbolem královské koruny,

¹² Robertus Caracciolus či Robertus de Licio (1425–1495).

¹³ Viz např. *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*. Svazek 6 (č. 6050). Leipzig 1934.

¹⁴ Dostupné na <http://pan.bsz-bw.de/piccard/struktur.php>.

¹⁵ Právě v Hlohově vznikl před rokem 1453 rovněž observantský klášter františkánů a s Hlohovem jsou přímo spojeny i některé rukopisné texty z konvolutu M I 155 (viz pozn. 7).

klimatické linie nebo poměrně značná část textu (i zvýrazněné - zaokrouhlené názvy měst nebo ostrovů ve Středozezemním moři) jako názvy řek, horstev či typy větrů po obvodu mapy. Žlutozeleně jsou potom načrtnuty horská pásma (viz např. Alpy). Zbytek výplně tvoří texty psané černým inkoustem.¹⁶

Z hlediska bližšího obsahového rozboru se můžeme opřít o zevrubné pojednání Antona Mayera:

EVROPA

Evropský kontinent je označen tučným nápisem *Europa*. Uvnitř vymezeného území nalezneme dvě velké koruny (pravděpodobně císařské u textu *Roma a Grecia*) a 14 menších (královských - dále viz symbol K).

Textová legenda pro teritorium Španělska a Francie:

Arrogonia (K)

Galicia - u ní text pokračuje „*Sepulcrum sancti Jacobi*“

Granatum (K)

Lusitania (K)

Navarre (K)

Portugalia (K)

Britania (K)

Flandria (nad textem se nachází kresba cimbuří)

Francia (K)

Picardia

Prabancia (u jiných map se vyskytuje častěji pod *Brabantia*)

Prouincia (tj. Provence)

města:

Corduba

Mazsilia

Parisius

řeky:

Rodanus (Zakreslena je i další řeka u níž název chybí. Pravděpodobně jde o *Seinu*.)

¹⁶ Blíže k výzdobě a její formě u *mappaemundi* HARLEY - WOODWARD, Vol. 1, s. 324-327.

Jiří Glonek

pohoří:

*Mons Pessolanus*¹⁷

Textová legenda pro teritorium Itálie a Balkánský poloostrov:

Albania (u Millera se nevyskytuje)

Bosna (v jiných mapách jen řídce)

Bulgaria

Dalmacia (K)

Grecia (s velkou korunou)

Lumbardia

Macedonia

Tynaria (u Millera se nevyskytuje)

Türcia (řídce)

města:

Constantinopolis

Corinaia

Ganua

Mediolanum

Neapolis (s cimbuřím a také s K)

Padua

Pauiia

Roma (s velkou korunou)

Gens Tessalonica

Varna (řídce)

Venecia

Zara (řídce)

řeky:

Padunusfluuius

Textová legenda pro teritorium střední Evropy:

Austria

Bauaria

Bohemia (K)

Corinthia (tj. Kärnten)

¹⁷ Mapy shromážděné a popsané Millerem tento název neuvádějí. Srovnej MILLER, Konrad, *Map-paemundi: Die ältesten Weltkarten*. Stuttgart 1895–1898 (6 vols.).

Frisea
Hassia (řídce)
Litvaua (řídce)
Marchiones (řídce)
Olandria
Polonia
Prusia
Rutenia (řídce)
Saxones (řídce)
Sewyc (řídce)
Slesia (řídce)
Suevia
Ung(a)ria (s cimbuřím a také s K)

města:

Augusta
Colonia (řídce)
Constancia (s cimbuřím)
Lipsia

řeky:

Renus
Danubius fluiius (s deltou)

pohoří:

Alpes Almanie

Textová legenda pro teritorium východní Evropy:¹⁸

Alani
Bissones...uffi
Cassones (řídce)
Cumania
Meones (K, řídce)
Padalia (asi Podolí)
Horrei Tartaria
Kitanes (?)

¹⁸ Mayer uvádí, že téměř všechna jména nejsou uvedena v tzv. Millerově sbírce.

Jiří Glonek

města:

Cana

Conia

Kaffa

Porta feracsonie (?)

Stibur

řeky:

fluuius Cana (asi Tanais = Don)

zakreslena je i další řeka, u níž název chybí (na severu - Němen, Dvina?)

pohoří:

neznámé horstvo na SSV

další legenda:

na severu - „*Hoc ultra est terra inhabitabilis propter... frigorem*“

Textová legenda pro ostrovy:

Anglia (K)

Dania (K)

Ibernia

Norweya

Scocia

Swede (řídce)

Albora (řídce)

Boza (? - při Africe)

Candia

Ciprum

Grasa Nepot (?)

Rodis

Sardinia

Sicilia

Vegla

Venecia

Textová legenda pro moře:

Mare Mediterraneum

Mare Gajae (řídce; = Egejské moře)

Mare Ponticum (= Černé moře)

Mare Almanum (na severu)

ASIE (*Asia*; *Asia minor*)

Asijský kontinent ukrývá 10 království označených korunou (K).

Textová legenda pro severní Asii (srovnej i s východní Evropou):

Scitea (jinde většinou jako *Scithia*)

Geones (K – řídce)

Ungaria magna (u toho připsáno „*Ungaria magna unde venerunt Ungari*“)

města:

Portus Allexandrina (snad kavkazská Alexandrie)

Moschei Cocolar (?)

řeky:

fluuius Cana (= Don; viz východní Evropa)

pohoří:

Kaukasus (k tomu připojena legenda: „*Hic inter montes caspij inclusit Allexander Gog et Magog*¹⁹ *gentes immundas*“ a dále „*Hic habitant homides bestiales in speluncis*“)²⁰

¹⁹ Strach z jiných ras a duchovní moci mimo křesťanství daly vzniknout těmto legendám, které se často objevovaly na mappaemundi. V prvé řadě jde o legendu mystického křesťanského kněze Jana (jeho říši) a legendu o existenci národů přidružených ke jménům Gog a Magog. Gog a jemu podřízený Magog se objevují v knize Ezechiel a v knize zjevení, kde jsou popsáni jako vojenské síly Antikrista, které budou propuštěny v soudný den, aby zamožili civilizovaný svět. O Alexandru Velikém se říkalo, že postavil zeď s velkou mosaznou branou v „Caucasus“ (pohoří Kavkaz), aby je zadržel. Na mappaemundi byli Gog a Magog zosobněni jako dva obři umístění někde na severu, nebo severovýchodě Asie. Někdy byli zobrazováni zadrženi Alexandrovou zdí, jež bývala často mylně zaměňována za Velkou čínskou zeď. Pojem Magog se tedy používal i jako označení pro mýtickou říši situovanou podle biblických textů právě do oblastí Černého moře (severně od Kavkazu). Jejím zakladatelem a vládcem byl údajný Noemův vnuk Gog. V pozdější židovsko-křesťanské tradici byl Magog označení používané pro pohanské národy představující temné, apokalyptické nebezpečí pro Izrael, resp. pro všechny nepřátele tzv. království božího. Viz HARLEY – WOODWARD, s. 332–333.

²⁰ Obdobný text v estorfské mapě zní: „*Hic inclusit Alexander duas gentes immundas Gog et Magog, quas comites habebit Antichristus. Hii humanis carnibus vescuntur et sanguinem bibunt.*“

pouště:

Mare arenosum „quod cum camelis pertransitur 15 diebus“

Textová legenda pro přední Asii:

Arabia (K)

Armenia (K)

Amonite

Asia minor

Assiria (K)

Babilonia deserta

Caldea (K)

Capadocia

Cilicia

Galacia (K)

Etheorum (řídce)

Godolie (řídce)

Judea

Media superior (K)

Media inferior

Mesopotamia

Migdones (na ebsdorfské mapě jako Migdonia – provincie v Malé Asii)

Moabite

Na Bachea (řídce)

Parcia (K ; častěji jako Parthia)

Persarum (K)

Palestina (zabírá na mapě neúměrně velký prostor)

Saba

Sidoneorum (řídce)

Siria

Ydumea

města:

Alta cumbor (?)

Anthiochia

Aracossi

Bethleem

Cesarea

Damascus

Ebron „ubi requiescunt sancti patres“

Ermopolis (řídce)

Jerusalem (zkráceně, s červeným křížem; figuruje v mapě jako střed světa)

Niniue

Susis

Troya

Tyena

řeky:

Jordanus

pohoří:

Mons Ararat

Archa Noe

Montes Gelboe

Montes Libani

Mons Synay „Ecclesia et sepulcrum sanctae Catharine“

moře:

Mare Mortuum „ubi 5 ciuitates sunt submerse“ (nápadně velké)

Mare Galilee (nápadně velké)

Mare Rubrum „quod filij Israel pertransierunt sicis pedibus“ (jižně od Rudého moře legenda „Hic habitant monoculi mangni seu cubitorum“ – Sepulcrum Adamea)

Textová legenda pro jižní a východní Asii:²¹

Azagcite (? , s cimbuřím)

Bragmani

Cassdues

Cathaia (K, = China)

Clinita (?)

Cambalerus trium dierum

Jarana (?)

Lidorum

India Maior „ubi habitat presbyter Johannes“

India Media

India Minor

Gog et Magog

²¹ Mayer uvádí, že téměř všechna jména nejsou uvedena v tzv. Millerově sbírce.

Sewa

Tarsis

řeky:

*fluuius Phison*²² (dvě ramena jednak vytékající z Mons Vaus a jednak z Mare Indorum = Ganga)

Geon „*et intrat mare Rubrum*“ (ústí do Rudého moře, = Indus)²³

Tigris „*intra mare Mortuum*“

Eufrates „*et diuiditur orbis*“ (jedno rameno vytéká z Mare Mediterraneum, druhé z Mare

Persicum)

pohoří:

Mons Vaus „*ubi iterum egreditur Nilus*“²⁴

ostrovy:

Insula piperum (vedle nečitelná legenda)²⁵

Tarmelim „*Hic est corpus sancti Thome*“²⁶

Ciprum

Rodis

moře:

Mare Indorum

Mare Caspi (spojeno se „světovým oceánem“ jako záliv)

Mare Persicum (severně od Malé Asie)

Mare Ponticum (viz Evropa)

²² Vedle toku text legendy: „*Geon siue Ga(n)ges fluuius paradisi. Hic habitant ciclopedes habentes unum pedem*“ dále: „*Hic sunt vermes venerosi custodiens paradisum et angelus cum gladio flammeo.*“

²³ Řeka Geon se podle Meyera, který vycházel z Millerova soupisu, jinak nachází již jen na mapě světa od Viléma z Tripolisu.

²⁴ V tomto horstvu prameni Nil a Phison čili Ganga.

²⁵ V blízkosti se nacházejí další tři neznámé ostrovy s legendou: „*Hic nascuntur elephantes.*“

²⁶ Hrob sv. Tomáše (apoštola) byl obvykle kladen do Edessy, pozdější legendy ho ale také kladly na ostrov Eyriskulla při indickém pobřeží. Podle zpráv svatých otců zemřel ve městě Kalamína v Indii (dnešní Mailapur) kolem roku 72, když byl, snad na příkaz krále Mazdaie, proboden kopím. Ostatky svatého Tomáše byly roku 232 císařem Alexandrem přeneseny do Edessy. Roku 1258 putovaly přes řecký ostrov Chios, kde pobýly jen krátce, až nakonec skončily ve středoitalské Ortoně, kde odpočívají dodnes

další legenda:

Pod „nadpisem“ *Asia* je umístěn text „*Hic nascuntur unicorni. Hic est tantum aurum et argitum ut tapidco.*“

AFRIKA (*Affrica*)

V Africe je vyznačeno 11 království se symbolem koruny (K).

Textová legenda pro Afriku:

Antipedes

Archades

Azones

Barbaria

Bathones

Betulia (asi Getulia, s cimbuřím)

Bizacena (K)

Columbaria (K)

Crigodite (srovnej Trigodite)

Cumate

Egiptus (K)

Etheorum (zapsáno dvakrát)

Ethiopia (K)

Fagones

Gangales

Libia (K)

Liddorum (s cimbuřím)

Manutana superior (asi Mauritana)

Mauriga

Medones

Mingitania (K)

Nubia (chybně lokalizovaná v Přední Asii)

Pentapolis (K, = Cyrenaďca)

Policana (K, s cimbuřím)

Sersones (K)

Sirtes Cartagi (K)

Trigodite

Tripolitana (K)

Zeugis

města:

Allexandri(a) ac Kayra eugadi

Cartago

Adrometum (jinak Hadrumetum – skutečně metropole Bizaceny)

Ermopolis (= Hermopolis)

Jubalia castrum (řídce)

Merona (řídce)

Meysir (snad Moyse)

Tyena (asi Syene v Horním Egyptě)

Sepulcrum sancti Anthonii (červeně orámováno)

řeky:

Nilus fluuius (se dvěma prameny, jeden z Mons Vaus)

Neznámý tok v SZ Africe (snad Mulúja)

pohoří:

[Atlas] – na mapě zaznačen, ale nepojmenován

Neznámé hory vedle nichž se nachází nápis *Rus* – prameniště kratšího toku Nilu.

Východně od tohoto horstva je text: „*Hic nascitur Zinziber*“.

ostrovy:

Boza (viz u Evropy)

Klimatické zóny a větry:

Zvládností mapy jsou zakreslené klimatické zóny. Netradiční je i jejich počet a sice devět. Jednotlivá pásma od sebe oddělují červeně znázorněné rovnoběžkové linie (8). Je zajímavé, že jinak poměrně pravidelné linie klimatických zón jsou na severu v asijském teritoriu náhle deformovány. Kromě zmíněné deformace je rovněž pozoruhodné jejich obloukové zakřivení, které jakoby zohledňuje kulatost Země.²⁷

²⁷ Ostatně křesťanskou církví dehonestovaná teorie o kulatosti Země se přes všechnu snahu nepodařilo ze vzdělaných kruhů západní civilizace bezevbytku vykořenit. Situaci ovlivňovala přetrvávající antická tradice, kdy se v průběhu 4. století př. n. l. idea o kulové podobě Země pevně usadila v duchovním světě antických myslitelů. Ostatně tuto teorii podporovali velikáni jako např. Pýthagorás ze Samu, Sókrates, Platón nebo Aristotelés. Západní vzdělanci rovněž dozajista znali tyto teorie z okruhu byzantské kultury. Bible ovšem kulatost Země nekompromisně zavrhlá, takže oficiálně opět zvitězila církví všemožně podporovaná idea o Zemi v podobě pevninské desky uprostřed oceánu. Odborníci ale zároveň upozorňují na nepřímé narážky, které se vyskytují ve středověkých dílech. Jako příklad se uvádí učení o antipodech (protinožcích), o **klimatech** (zvýraznil autor) nebo je lze vytušit ve středověkých tabulkách zeměpisných souřadnic (viz např. analýza tabulek

Ke každé klimatické zóně autor přiřadil krátkou popisnou legendu, přičemž numericky vychází od jihu:

1. *Clima primum sub circulo equinoctiali situm ubi est civitas Merona sita.*
2. *Clima secundum ubi est posita civitas Tyena.*
3. *Clima tertium ab Allexandria situm.*
4. *quartum a Rodo insula.*
5. *quintum a Roma.*
6. *Clima sextum ab Alpibus Almanie.*
7. *Clima septimum ab Ungaria.*
8. *octavum a dacia.*
9. *nonum ultra versus septemtrionem.*

Při okrajích oceánu, který v kruhu obklopuje pevninu, se nacházejí údaje o 12 typech větrů:

Sephirus collateralis Favonei calidus et humidus gignat (gignit) tonitrua et tempestates.

Faoneus ab occidente frigidus et humidus et gignat pluuias.

Circius collateralis Choro (?) est pluviosus et...

Chorus est frigidus et humidus et facit grandines et pluuias.

Boreas a septemtrione est frigidus et siccus et facit nives et frigora magna.

Aquilo pluuias abscondit et sanitarem corporum inducit.

Philotes seu iulturnus calidus et siccus qui omnia desiccet et pluuias abscondit.

Subsolanus est temperatus et calidus.

Eurus nubes gignat et de mane sanitatem inducit corporum.

Nothus tempestatem in mari gignit et dolorem capitis efficit (?).

Auster est calidus et humidus, poros terre aperit et pestilentiam inducit.

Affricus pluuias inducit et tempestates.

Uvedený rozbor mapy, která obsahuje přibližně 220 zeměpisných názvů, by si dozajista zasloužil mnohem zevrubnější pojednání, které ovšem není možné

z díla *Opus Maius* od anglického filozofa a přírodovědce Rogera Bacona). Například erudovaný anglosaský mnich Beda Venerabilis (přelom 7. a 8. století) píše ve svém díle *De ratione temporum*, že za rozdílnou délkou dnů stojí kulatost Země a v jiném díle *De natura rerum* nadepisuje jednu z kapitol: Terra globo similis. Srovnej HORÁK, Bohuslav: *Dějiny zeměpisu I.* Praha 1954, s. 84; ŠTENCL, David: *Mapový obraz Nového světa na moravských glóbech raného novověku.* Olomouc 2005, s. 9–14 (diplomová práce); BABICZ, József: *Vom Planiglobus der östlichen Halbkugel im „Deutschen Ptolemäus“ (ca. 1490) bis zu den Globen von Johannes Schöner (1515–1533).* Der Globusfreund 1990/91, č. 38/39.

bez analytického porovnání s jinými mappaemundi, což je navíc, při nutnosti prostudování kvanta zahraniční odborné literatury, z časového hlediska nyní ne-realizovatelné.

Anton Mayer si při popisu textové legendy všiml okolnosti, že nejvíce se s výplní olomoucké mapy údajně shoduje názvosloví použité u tzv. ebstorfské mapy, i když rozměrově je srovnatelná spíše s mapou asturského mnicha Beata (730–798), autora teologického spisu *Commentaria in Apocalypsin* (776), k němuž byla připojena mapa, jež pak byla častěji obkreslována.

Legenda olomoucké mapy na první pohled zaujme svého pozorovatele několika okolnostmi. Předně umístěním ráje (*Paradisus*) na východní výspě mapy, který je zobrazen jako kulovitý prostor²⁸ za oceánem (!) ohraničený hradbou hor. Z ráje jakoby vytékají čtyři tzv. řeky ráje, které jsou i na jiných mappaemundi obvykle zobrazeny jakoby rozfoukané z oblasti ráje v jednoduchém, stylizovaném tvaru. Byly ale také reprezentované jako skutečné řeky Tigris, Eufkrat, Ganga a Indus, což je případ i olomoucké mapy.²⁹ Další zvláštností je neobvykle zvětšený prostor kolem Palestiny na úkor ostatních nebo podobně předimenzované rozměry u *Mare Mortuum* a *Mare Galilee*. Taktéž je zajímavé poměrně husté nakupení zeměpisných údajů pro oblast střední Evropy. Nás zejména upoutá výskyt slov *Bohemia* a *Slesia*.³⁰ Navíc text *Bohemia* je obkroužen horstvem, což dosvědčuje autorovu dobrou znalost geografických reálií. V mapě se zároveň objevuje množství textové zeměpisné legendy, která je jinak řídká nebo se u dalších mappaemundi vůbec nevyskytuje. Určitou zvláštností (kromě výše zmíněných klimatických zón) jsou i četné korekce textu popisné legendy (mazání, škrtnání), což nebývá obvyklé.

Čím ale olomoucká mappamundi úplně vybočuje z řady, je její jedinečná orientace. Pro drtivou většinu mappaemundi je totiž typická východní orientace³¹ (východ mapy je nahoře), čímž se odlišovaly od svých starších antických sester, které měly pro změnu orientaci jižní (viz např. Anaximandros z Milétu 610/611–546 př. n. l., který vytvořil kruhovou mapu tehdy známého světa). Naše mapa je orientována zcela opačně čili západně! Totožně orientovanou mapu světa se zá-

²⁸ Vnitřní „kruh“ (horstvo) je vyvedeno žlutozeleně, zatímco vnější „kruh“ červeně. Vně obou je umístěn nápis *Paradisus*.

²⁹ I Nil je někdy přirovnáván ke Gihonu (jeden z názvů pro tzv. řeku ráje) a zobrazován jako rozšíření této řeky. Zmatek ohledně správné polohy rajských řek je znám i za Kolumba, který, slyšíc zprávu, že jeden z jeho mužů v karavle *Correo* uviděl čtyři řeky v čele zátoky Paria (přístup do karibského moře) při třetí plavbě 1498, myslel, že se jedná právě o čtyři řeky ráje. Bliže k tzv. řekám ráje HARLEY – WOODWARD, s. 328.

³⁰ Názvy jako Čechy, Polsko nebo Prusko se objevují poprvé na tzv. ebstorfské mapě.

³¹ Pouze zonální mappaemundi mají obvykle severní orientaci.

padní orientací nezná například ani dosud vysoce uznávané dílo Konráda Millera z konce 19. století.³²

Jak se zdá, olomoucká mapa se vymyká z okruhu středověkých map světa, jejichž celkový počet je dnes odhadován na 900–1100 exemplářů všech kategorií (je třeba zdůraznit, že olomoucký exemplář prestižní odborné zahraniční katalogy vůbec neregistrují), přičemž největší skupinu logicky tvoří schematické mappaemundi o asi 640 kusech.³³

Je třeba upozornit, že David Woodward v prvním svazku monumentální edice *History of Cartography* navrhuje zcela nové obecné dělení mappaemundi na **třídílné** (Tripartite), které dále dělí na schematické (Schematic) a neschematické (Nonschematic), dále **zonální** čili pásmové (Zonal), **čtyřdílné** (Quadripartite) a **přechodné** (Transitional).

Podle této klasifikace by tedy naše mapa spadala do kategorie třídílných – neschematických mappaemundi, označovaných tradičně jako T-O mapy, kterých z 15. století známe méně jak 30 (celkem potom asi 65). Problém je, že mapa vykazuje i evidentní rysy tzv. zonálních map (těch je pro stejné období asi přes 100, celkem přibližně 315). Nejvhodnějším označením pro olomouckou mappamundi by potom byla kategorie Transitional – tedy přechodná. Tyto mapy, jejichž počet je pro 15. století odhadován na 20 kusů (celkem přibližně 40), totiž kombinují prvky všech výše uvedených kategorií, což nejvíce odpovídá našemu případu.³⁴

Tzv. přechodné mapy, pocházející ze 14. a 15. století, představují přelomovou fázi mezi středověkým a renesančním ztvárněním. Druhy těchto map jsou často kruhové se správně vykreslenými oblastmi Středozevního a Černého moře přímo odvozené z portolánových map. Svoji přesnost ale dramaticky ztrácí mimo středo-mořskou oblast. Kartografické znaky a zobecnění jsou stylem podobná portolánovým mapám, jako např. síť loxodrom vyzařujících z centra mapy. Biblické zdroje převládají, zvláště pro oblasti směrem k okrajům map.³⁵

Autor olomoucké mappamundi očividně s portolánových předloh nevycházela, takže se i z oblasti Středozevního moře vytratila avizovaná přesnost a členitost (například zcela pomíjí Apeninský poloostrov).

³² MILLER, Konrad, *Mappaemundi: Die ältesten Weltkarten*. Stuttgart 1895–1898 (6 vols.).

³³ Počty všech mappaemundi jsou pro jednotlivá staletí odhadována následovně: **8. století** – 11; **9. století** – 45; **10. století** – 50; **11. století** – 70; **12. století** – 155; **13. století** – 250; **14. století** – 195; **15. století** – 330. Viz HARLEY – WOODWARD, s. 298.

³⁴ Tamtéž, s. 294–298.

³⁵ Tamtéž, s. 357–358.

Zbývá se pokusit objasnit či alespoň nastínit autorství olomoucké mappamundi. Bohužel se při tom můžeme opřít pouze o nepřímé náznaky. Již Anton Mayer si všiml skutečnosti, že legenda mapy je plná hrobů svatých, z čehož vyvozuje, že pravděpodobným autorem by mohl být nějaký mnich či jiná duchovně zaměřená postava. Sám o sobě je ovšem tento argument nedostatečný. V optice dalších indicií (jako je františkánská vazba, soubor teologických traktátů zhusta rovněž spjatých s františkány atd.) se mapa do konvolutu skutečně dostala zásluhou františkánů a snad konkrétně právě brněnských. Na základě toho můžeme spekulovat, že autorem mapy by tedy mohl být člen františkánského řádu či přímo osoba působící v brněnském konventu Menších bratří. Ostatně střeoevropskou či přímo českou provenienci mapy podporuje i nápadně podrobný popis uvedené oblasti (viz výše).³⁶ Každopádně muselo jít o vzdělaného člověka, který měl možnost utvářet svůj přehled mimo jiné v oboru geografie. Osoba z klášterní komunity, mající přístup ke knihovnickým fondům (nejen mateřského konventu), z nichž mohla čerpat své vědomosti, se zdá být tou pravou osobou, kterou hledáme.

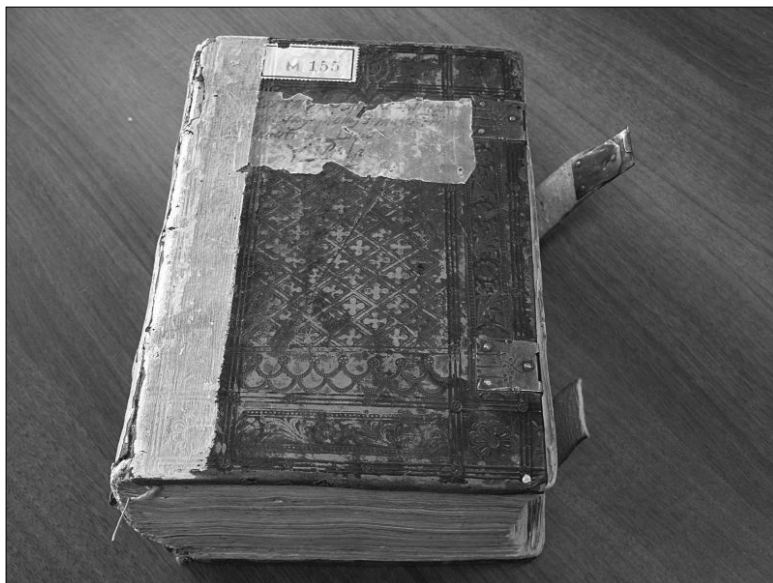
Františkáni – Menší bratři (observanti) výše uvedená kritéria beze zbytku naplňovali i díky svému základnímu existenciálnímu momentu, kterým byla mobilita. I čeští františkáni si přes všechna úskalí a pokušení, spojená s usedlou mnišskou existencí, zachovali značnou mobilitu, a to nejen kvůli neobvyklé rozsáhlosti českého observantského vikariátu. Zejména bratři vykonávající ve vikariátě nějaký úřad či službu byli neustále v pohybu a na cestě. Každé dva roky se například konala provinční kapitula, na níž kromě volby vikáře a definitoria proběhlo také jmenování nových kvardiánů, kazatelů a zpovědníků pro jednotlivé kláštery. Řada bratří tak během svého života pobývala hned v několika kláštorech po celých Čechách, Moravě, Slezsku a Horní Lužici.³⁷

Z předchozího nástinu dochování jednotlivých typů mappaemundi i celého předloženého textu tedy vysvítá, že olomoucký exemplář se řadí do zástupu pouze několika desítek exemplářů, přičemž jeho význam, který bezesporu velmi přesahuje rámec ČR, navíc umocňují popsání „anomálie“.

³⁶ Zajímavé, i když nesměrodatné jsou i zmínky vztahující se k Hlohovu (viz filigrán, existence konventu Menších bratří, odkazy na místo sepsání dvou z rukopisů konvolutu).

³⁷ Viz HLAVÁČEK, Petr: *Kořeny františkánské observance. Několik textů k zamýšlení*, s. 14 (web.katolik.cz/jifs/hlavacek03.rtf). Bližší srovnej HLAVÁČEK, Petr: *Čeští františkáni na přelomu středověku a novověku*. Praha 2005.

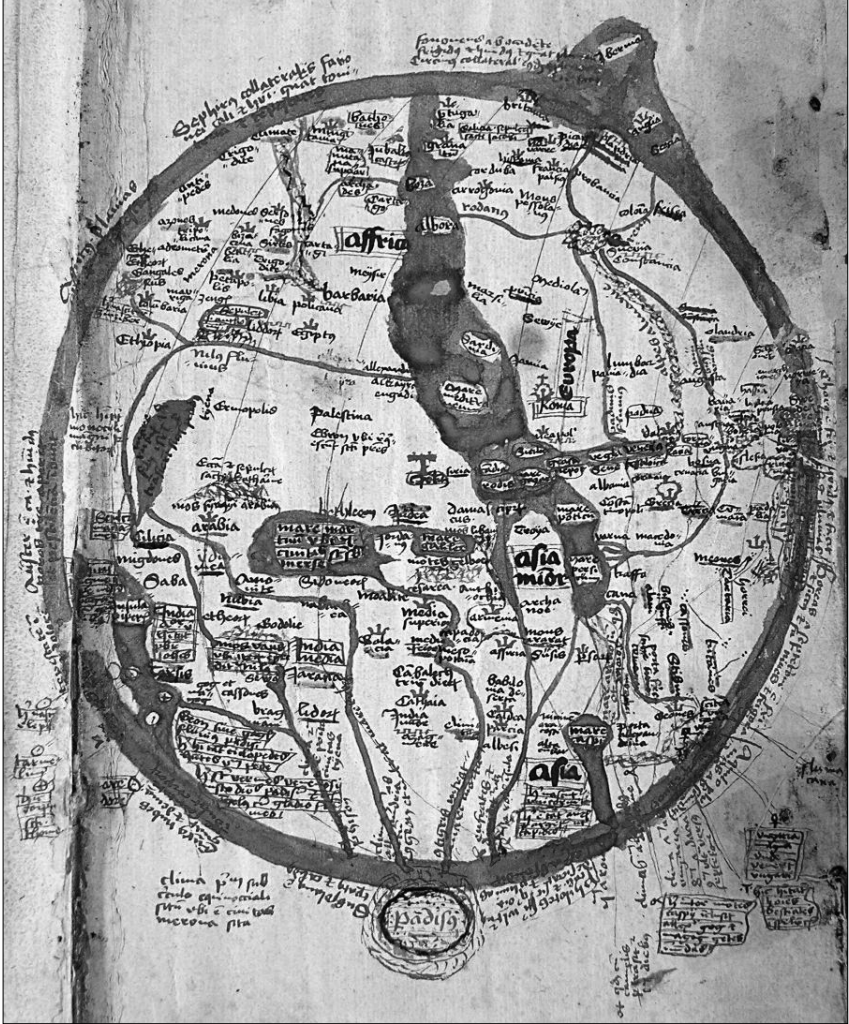
Obrazová příloha

Obr. 1 - Konvolut MI 155

Obr. 2 - Mapa na zadním přidešti

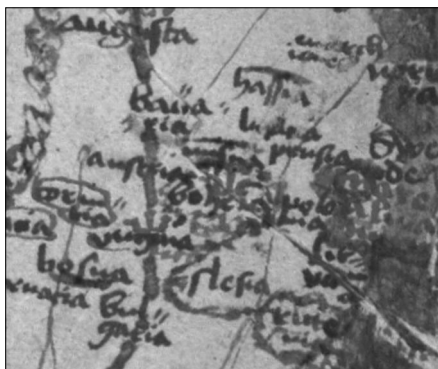
Obr. 3 - Rukopisná kruhová mapa světa z druhé poloviny 15. století

Obr. 4 - Výřez - Palestina a okolí

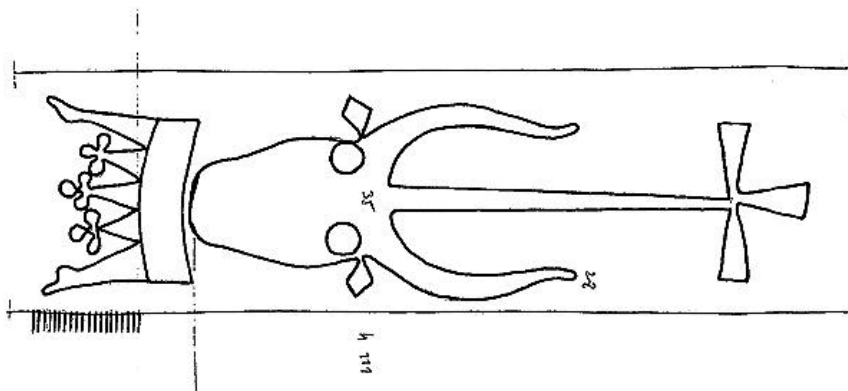
Obr. 5 - Ráj a řeka ráje

Obr. 6 - Výřez střední Evropy

Obr. 7 - Filigrán

Obr. 8 - Téměř totožný filigrán